

hlubší smysl, a je na překladateli, aby rozpoznal, že v těchto popěvcích umístěných zhruba v polovině románu je už naznačeno rozuzlení příběhu.

Jsou celkem tři, dva z nich v dialektu, který je v německy mluvících částech Švýcarska běžným dorozumívacím prostředkem, jeden ve spisovné němčině. První popěvek zní:

*Der Tüfel geit um,
der Tüfel geit um,
er schlat die Menscher alli krumm!*

(Doslovný překlad: *Obchází tu ďábel, obchází tu ďábel, všechny lidi pobije.*)

Již zde se vlastně zastřeně říká, že vrah je mezi smutečními hosty. Je jím policista pověřený vyšetřováním vraždy. Aby ze sebe setřásl podezření, musí zabít dalšího člověka.

Druhý popěvek předjímá budoucí chování snoubenky. U rakve sice truchlí, ale zanedlouho neodmítne dvoření vyšetřujícího policisty, který byl snoubencovým podřízeným:

*D'Müllere ihre Ma isch todet,
d'Müllere läbt, sie läbt,
d'Müllere het der Chnecht ghürotet,
d'Müllere läbt, sie läbt.*

(Doslovný překlad: *Mlynářce zemřel muž, mlynářka žije, žije, s mlynářkou se oženil pacholek, mlynářka žije, žije.*)

Třetí popěvek je začátek šlágru známého po celém německy mluvícím území, a odtud i jeho spisovné znění:

*Es geht alles vorüber,
Es geht alles vorbei!*

(Doslovný překlad: *Všechno pomíjí, všechno přejde.*)

Sentimentální text tu nařká nad pomíjivostí tužeb a života, která zasáhne románové postavy v závěru příběhu: naděje zločinného policisty na rychlý služební postup se rozplynou, snoubenka vyjde naprázdno a úspěšný komisař musí do nemocnice na operaci.

Pokud překladatel „nepřeinterpretovat“ význam této složky textu (a Dürrenmatt, jak již řečeno, psal své texty velmi promyšleně), měly by v českém přetlumočení být tyto k závěru odkazující momenty zachovány, ať už je pak čtenář překladu zaujatý především napínavým příběhem zaznamenaná, či nikoli. Konkrétních překladatelských řešení je jistě celá řada, snad až na užití nějakého českého či moravského nářečí, které by děj neústrojně lokalizovalo do českého prostředí.

Funkčně neekvivalentní se jeví řešení ve starším překladu tohoto románu. První popěvek je převeden říkankou z dětské hry na peška, která však spíš navozuje žertovnou hravost než tísnivou atmosféru pohřbu a další možné vraždy.¹ Vulgární česká rýmovánka (ať již pořízená ad hoc, nebo obecněji známá) neodpovídá originálu již svou obhroublostí a postrádá jakoukoli vazbu na závěr příběhu.² Překlad třetího popěvku je pak poznamenán výrazy nepřiměřeně vysokého stylu.³

Překládání znamená proniknout pokud možno do všech záhybů originálního textu, pokud záhyby má. Je to činnost mnohdy velmi namáhavá. Patří ovšem k překladatelově profesionalitě.

Poznámky

¹ *Chodí pešek okolo,
neďvej se na něho,
kdo se na něj koukne,
toho pešek bouchne.*

² *Až já budu mrtvola,
pánbůh si mě zavolá,
řekne, co seš za vola,
že je z tebe mrtvola.*

³ *Na světě pomíjí všechno,
na světě zaniká vše.*

Tento šlágr měl i českou verzi, která začínala:

*Všechno na světě přejde,
všechno zahojí čas...*

8 O záludnostech interference

Překladatelé jsou lidé, a proto se dopouštějí chyb. Jejich chyby v překladu však nemusí být vždy chybami v pravém slova smyslu, tj. prohřešky proti kvalitativním rozdílům mezi východiskovým jazykem a češtinou, nýbrž také – a to mnohem častěji – chybami v širokém smyslu stylistickými, kam řadíme jednak případy neobratného zacházení s mateřštinou, jednak chyby podmíněné tím, že jednotlivé jazyky využívají stejných (resp. obdobných) systémových prostředků v konkrétním textu různou měrou, ev. v odlišných situacích. Chyby, které lze zjistit tzv. konfrontační kvantitativní analýzou, nazývají někteří badatelé chybami kvantitativními.¹ Překladatel je vždy pod tlakem výrazové stránky jazyka originálu a tento tlak je zřejmě tím silnější,

čím jsou si oba jazyky bližší; jeho síla může záviset i na tom, na jaké úrovni je právě teorie a praxe překládání a jakou tradici má překládání z daného jazyka. Některé rozdíly mezi východiskovým jazykem a češtinou bývají někdy záluďné a nezkušený překladatel si je většinou neuvědomuje. Teprve po určité překladatelské praxi zjistí, že se pravidelně opakují a že jsou také podmíněny systémem.

Zatímco kvalitativním chybám v překladu, ať už jsou povahy gramatické, nebo lexikální, věnuje kritika svou pozornost nejčastěji (a často se omezuje právě jen na ně), kvantitativní chyby jí obvykle unikají. Ke kvalitativním chybám dochází téměř ve všech rovinách jazyka, v rovině morfologické, lexikální a frazeologické jsou však nejzjevnější. Dosavadní analýzy překladů ostatně uvádějí dostatek příkladů, než abychom se jimi museli zabývat podrobněji. Nejobtížnější zjistitelné jsou tyto chyby ve větné stavbě, především při překladu z jazyků s pevným slovosledem, jako je angličtina, bulharština nebo makedonština, kdy může pod vlivem originálu dojít k záměně základu a jádra výpovědi, a tím ke zkreslení obsahu věty.

Kvantitativní chyby, jimiž rozumíme přejímání vazeb a výrazů, které v cílovém jazyce sice existují, avšak mají rozdílné stylistické uplatnění a frekvenci, ovlivňují paralelní varianty natolik, že mohou vést k tzv. relativním změnám, např. k oživení výrazů (vazeb), které jsou v češtině okrajové, nevýrazné, ustupující, archaické apod. Při této interferenci se překladatel nedopouští chyby v pravém smyslu slova, počíná si však stylisticky neobratně.

Interferovat může lexikální jednotka, vazba, slovosled, a konečně specifickým příkladem interference může být i frazeologismus, který je převeden po komponentech (o tomto jevu zvanému *surtraduction* viz kap. 16).

Němčina má, jak známo, anteponovaný přívlástek, který může být velmi bohatě rozvit. Obdobná situace je i v ruštině nebo v bulharštině, kdežto čeština ho snáší jen ve velmi omezené míře. V překladu se většinou proměňuje ve vztahnou větu nebo postponovaný přívlástek rozvitý. Srov.: n. *Zu dem im Goethe- und Schillerarchiv aufbewahrten Mietvertrag gehört auch...* ≈ *K nájemní smlouvě, která je uložena v Goethově a Schillerově archívu, náleží také...;* *das von der herzoglichen Verwaltung inzwischen aufgekaufte Haus auf dem Frauenplan* ≈ *dům na Frauenplanu vykoupený mezitím správou vévodství;* r. *Napomniv jemu o nezakonno zabrannom v partiju trudoobjazannyh krasivom, neisporčennom mal' čike Vase...* ≈ *...mu připomněla hezkého, nevinného chlapce Vasju, neprávem nahnaného do pracovního oddílu...;* b. *Bjal kato prespa snjag, s golemi tãmni roga, izviti nad čeloto*

mu kato lira, toj zastana pred nego. ≈ *Stanul před ním bílý jako sněhová závěj, s mohutným tmavým paroží, které se mu nad čelem tyčilo jako lyra.*

V němčině, ruštině, bulharštině a češtině např. existují participia s přechodníkovou funkcí. Jedna označují děj, který předchází ději vyjádřenému ve větě určitým slovesem, druhá pak děj probíhající současně s dějem určitého slovesa. V uvedených cizích jazycích jsou to prostředky v umělecké i neumělecké literatuře běžné, stylisticky bezpříznakové. V češtině však (kde se na rozdíl od němčiny a ruštiny a částečně též od bulharštiny shodují v rodě a čísle s řídicím jménem) nabyly přechodníky silné archaizující příznakovosti. Jakkoli se tedy přechodníky při překladu jeví jako výhodný a pro toho, kdo je ovládá, téměř se vnucující kondenzační prostředek, současný jazyk dává přednost jiným řešením (např. vedlejšími větami, předložkovým vazbám, parataktickému rozvíjení věty aj.): n. *Nun sehen sie zu, wie er ißt, zustimmend, die Frau sogar nickend...* ≈ *Nyní se dívají, jak jí, přitakávají, žena dokonce přikyvuje;* r. *Obojdja gladil'nuju dosku, perekinutuju so stola na kraj drugogo okna, Larisa Fjodorovna ostanovilas'...* ≈ *Larisa Fjodorovna obešla žehlicí prkno, zapřené o stůl a o okraj druhého okna, zůstala stát...;* b. *Analizirajki tozi väpros, vie izpadate v zatrudnenie* ≈ *Při analýze této otázky se dostáváte do nesnázi.*

Jsou jazyky, které mají člen. V angličtině např. člen pouze determinuje příslušné substantivum jako neurčité či určité. V němčině, bulharštině a makedonštině má vedle toho i funkci morfologickou, je spolunositelem rodové, číselné, a v němčině nadto i pádové charakteristiky jména. Čeština nemá specifický prostředek pro vyjadřování determinace substantiv, i když jich rovněž užívá ve významu určitém i neurčitém. Hovorový jazyk si tu často vypomáhá kladením ukazovacího zájmena *ten*: b. *popitaj novija* ≈ *zeptej se toho nového.* Ve stylisticky neutrálním textu využívá k tomuto účelu mimo jiné aktuálního větného členění: n. *Eine fremde Dame steht da und stört* ≈ *Stojí tu (nějaká) cizí dáma a ruší;* *Die fremde Dame steht da und stört* ≈ *(Ta) Cizí dáma tu stojí a ruší.*

Nutnost determinovat substantivum vede v jazycích se členem k hojnému užívání přivlastňovacích zájmen, jejichž přemíru v překladu do češtiny lze hodnotit jako vliv výchozího textu. Překladatel musí neustále rozlišovat situace, kdy je přivlastňovací zájmeno ve zmíněných východiskových jazycích ve skutečné posesivní funkci (srov. např. a. *I can hardly restrain my impatience* ≈ *Sotva mohu ovládnout svou nedočkavost;* b. *Njama da prekrača praga na kaštata mu* ≈ *Nepřekročím práh jeho domu*), kdy má v textu funkci pouze určující (např. a. *He went on, his voice changing* ≈ *Pokračoval*

změněným hlasem; b. *Tja go lišavaše ot voljata mu* ≈ *Zbavovala ho vůle*) a kdy je ho třeba v češtině vyjádřit tzv. dativem posesivním (např. a. *She hung round his neck* ≈ *Pověsila se mu na krk (kolem krku)*; n. *H. stützte sein Gesicht in seine Hände* ≈ *H. si opřel hlavu do dlaní*; b. *Liceto mu be pobeljalo* ‚Jeho tvář zbledla‘ ≈ *Tvář mu zbledla*). Může se tedy stát, že nezkušený překladatel a ne dokonalý znalec těchto jazyků přeloží dedikaci a. *For My Father*, n. *Meinem Vater*, b. *Na bašta mi*, což může být i titulem básně, českým *Mému otci*, ač duchu češtiny odpovídá pouze *Otci*. Právě tak neobratné je překládat vazby a. *in his own house*, b. *v sobstvenata si kášta* spojením *ve svém vlastním domě místo ve vlastním domě* nebo *ve svém domě*.

Jazyky mívají různé soustavy slovesných časů. Tak třeba v němčině, angličtině a v jihoslovanských jazycích je, jak známo, několik minulých časů, kdežto v češtině prakticky pouze jeden. Jemné významové rozdíly, které mezi cizími minulými tvary existují nebo u určitých autorů nabývají stylistické příznakosti, čeština postihnout nemůže, v ní je nutno zvolit jen ten či onen vidový tvar. Nebezpečí interference tu prakticky nehrozí.

Nebezpečí vzniká až při relativním užití minulých časů v některých družích vedlejších vět po minulém čase ve větě hlavní, v nichž jednoduchý minulý čas vyjadřuje současnost dějů. V češtině se totiž k tomuto účelu užívá převážně času přítomného. Srov. např. n. *Er glaubte, ich wußte nicht, was hier geschah* ≈ *Myslel si, že nevím, co se tu děje*; *Z. konnte sehen, daß A. glücklich war* ≈ *Z. mohl vidět, že A. je šťastný*; a. *I was asking what you thought of London* ≈ *Ptal jsem se, co si myslíte o Londýně*.

Rovněž v polopřímé řeči a ve vnitřním monologu mají tvary německého préterita jinou časovou platnost než minulostní, signalizují, že jde o uvedené vypravěčské postupy, staly se jejich příznakovým rysem. Čeština obdobný signalizační prostředek nemá, minulost, současnost i budoucnost se vyjadřují příslušnými časovými tvary. Srov. např. n. *Was sie dir noch tun würden, war jetzt völlig belanglos, weil es sich auf nichts mehr auswirkte als auf dich.* ≈ *Ať ti teď udělají cokoli, bude to naprosto bezvýznamné, protože se to bude dotýkat jen tebe*. Vlivem výchozího německého textu se však v překladech mnohdy objeví minulý čas i tam, kde je na místě čas přítomný, ev. budoucí.

Záludné jsou také interference vazebné a pronikání cizího vlivu do slovních spojení atd. Ekvivalentem pro ruský výraz *sbornik stichov* není *sborník veršů*, nýbrž *básnická sbírka*. Překlad *Přišla móda starožitnosti* není správný, česky říkáme *Do módy přišly starožitnosti*. Překlad *polička pro učebnice* je ovšem již rusismus hrubšího zrna, v češtině se odjakživa užívá *polička na knihy*. Forma srovnání vyjádřená sedmým pádem (vedle běžněj-

ších vazeb se srovnávacím příslovcem *jako*) je sice v češtině rovněž možná, je to však výraz stylisticky příznakový, totiž poetismus. Překlad *...zeleným světlem semaforu svítí obálka knihy Příslaví ruského lidu* je tedy chybný. Správný překlad zní: *jako zelené světlo semaforu...*

Několik dalších chybných překladů z ruštiny: *jak málo mám šanci* (r. *šansy* se vyskytuje pouze v množném čísle) – česky lépe *jak malou mám šanci*; *jídlo si umělci vozí s sebou, aby ušetřili valutu* (r. *valjuta* - pouze v jednotném čísle) – česky lépe *valuty*. Za chybnou můžeme považovat také větu *Bolely je hlavy*.

Ve slovesných tvarech se setkáváme s interferencemi typu: *rozezpíval se tak, že...* (lépe: *dal se unést zpěvem tak, že...*); *A tehdy skočil do řeky a začal drtit led pěstmi. Led se nerozbižel...* (lépe: *Led nechtěl povolit, nepovolil apod.*); *Leonid stál uprostřed pokoje a hladil se po vlasech* (správně: *hladil si vlasy*); *Nikdy neopust kamaráda* (lépe: *Nikdy neopouštěj kamaráda; Kamaráda nikdy neopouštěj*).

Při vyjádření počátku děje se objevují interference nejen v překladech z ruštiny (např. *zaprotestovat* místo *začít protestovat*), ale i v překladech z bulharštiny. Srov. b. *toj sedna i započna da razkazva* ≈ *sedl si a začal vyprávět* (lépe: *sedl si a dal se do vyprávění*, nebo: *sedl si a vyprávěl*); *sled tova šte počnat da streljat* ≈ *pak začnou střílet* (lépe: *pak budou střílet*).

V překladech z bulharštiny se vliv originálního textu projevuje v nevhodném užívání neshodných přívlasků, např. *rám okna* místo *okenní rám*, *rodina mého bratra* místo *bratrova rodina*, nebo doplňkových vazeb typu *pokračoval klidný a veselý* (lépe: *klidně a vesele pokračoval*), ale i v občasném přehlédnutí rozdílů mezi sémantickou specifikovaností a nespecifikovaností sloves vyjadřujících tělesné pohyby; nezkušený překladatel z bulharštiny totiž překládá b. *toj migna s oko* ≈ *mrkl okem* (místo *mrkl*), *tja machna s raka* ≈ *zamávala rukou* (místo *zamávala*), *toj pokaza s prást* ≈ *ukázal prstem* (místo *ukázal*) apod. Dále se objevuje interference ve vazbách vyjadřujících věk, např. *petdesetgodišen muž* ≈ *padesátiletý muž* (lépe: *padesátník*), *v sedemdeset i pet godišna vžrast* ≈ *ve věku pětasedmdesáti let* (lépe: *v pětasedmdesáti letech*), *be dvajsetgodišen* ≈ *byl dvacetiletý* (lépe: *bylo mu dvacet*) apod.

S ohledem na velké množství překladů z ruštiny v době nedávno minulé nebude nevhodné si připomenout otázku lexikálních vlivů a interferencí. Do češtiny, jak známo, pronikla během historického vývoje celá řada rusismů, které zde zdomácněly: srov. *boršč*, *piroh*, *sobol*, *treska*, *pogrom*, *sputnik*, *bumázka*, *prověrka*, *chozrasčot*, *perestrojka* aj. Zatímco v překladech z krásné literatury hrubých rusismů postupně ubývalo (mj. i proto, že lingvisté

těmto otázkám neustále věnovali dostatek pozornosti),² pronikaly na druhé straně do publicistických (zejm. novinářských) textů rusismy nové, jež bychom nazvali žurnalistickými. K takovým „žurnalismům“ patřily výrazy, jako: *účastkový systém, masírovaná propaganda, nanesli protivníkovi těžké ztráty* apod. Zasažena byla také vojenská a letecká terminologie: některé z rusismů zde úporně přetrvávají, srov. např. letištní termín *stojanka*.

V názoru na rusismy v uměleckých textech se současní překladatelé i širší lingvistická veřejnost liší od názoru překladatelů starších, obrozeneckých i pozdějších. Např. v Havlíčkově překladu Gogolových *Mrtvých duší* najdeme běžně výrazy, jako *poměšník, křepešník, jamšník, krupné slze* apod. Těchto výrazů používal Havlíček rovněž ve vlastním autorském textu (v *Obrazech z Rus*), když mu šlo o výstižné zachycení ruského prostředí.

V současném překladu se s rusismy tohoto typu setkáváme ojediněle, ale přece: *Hodina kreslení byla pro něj katorga* (zde bychom dali přednost výrazu *galeje*); *vítr ji [= loďku] hnál jako suchou travinku; polokožíšek* (lépe: *krátký kožíšek*); *z konce kraje* apod. K projevům interference patří také užívání deminutiv pod vlivem originálního textu tam, kde čeština dává přednost stylisticky neutrálnímu výrazu, např. r. *potichon'ku* ≈ *potichoučku* (místo *potichu*), *dobren'kije* ≈ *hodňoučcí* (místo *hodní*) apod.

Jestliže lze říci, že současný překlad z ruštiny užívá lexikálních rusismů střídě a s výběrem, v kulinárních označeních by bylo dobré ponechávat původní názvy zvláště tehdy, je-li u nás dané jídlo málo známé nebo zcela neznámé. Můžeme sice zaváhat mezi *borščem* a *zelaňáčkou*, ale přednost bychom rozhodně dali *borščí* (*pizza* ostatně i u nás zůstává *pizzou*). Ke kulinárním záležitostem patří i technika kuchařského zpracování: zatímco např. u nás se cibule na smažení *krájí*, v Německu – v Lužici – se *strouhá* (srov. *Zwiebelreibe*).

Mohli bychom uvést i mnoho příkladů interference ustálených slovních spojení, převzatých nejen z ruštiny, jako např. *býčtí zdraví* místo *koňská nátura*, v *zámořském roláku* místo *roláku z dovozu*, ale i z bulharštiny, např. *car Šalamoun* místo *král Šalamoun*, ze srbocharvátštiny, např. *zulíbal v kole všechny ženy řadou* místo *jednu po druhé*, a z dalších jazyků, dokazovali bychom však stále totéž: že totiž odolávat tlaku originálního textu důsledně a ve všech ohledech je při překládání neobyčejně náročné.

Interference není vždy projevem překladatelovy neznalosti. Dochází k ní automaticky v mozku všech, kdož pracují s cizími jazyky, a do překladu se vkrádá okamžitě, jakmile překladatele přepadá únava.

Poznámky

¹ S. Ivančev, Količestven analiz na prevoda (pri prevod ot češki na bálgarski). - In: *Ezikovi problemi na prevoda (Slavjanski ezici)*, Sofija 1985, s. 70-85.

² Viz např. už *Knihu o překládání* (Praha 1953).

9 Překládání a výrazová explicitnost

Mezi kreativní, tj. tvůrčí postupy při překládání patří i operace, které lze obecně nazvat zexplicitnění (ev. konkretizace textu). K tomu je ovšem třeba několika slov úvodem.

Analyzujeme-li (např. pro potřeby lingvistiky překladu) výchozí a přeložený text z hlediska rozdílů rozsahových, můžeme konstatovat rozsahové rozdíly dvou typů, a to: (a) rozdíly systémové, (b) rozdíly textové.

Rozsahové rozdíly systémové

O rozdílech systémových mluvíme jak v souvislosti s pojmenováním, tak v souvislosti s útvary syntaktickými, tj. slovním spojením, větnými členy apod.

V oblasti pojmenování pracujeme s jednotkami, jako je neodvozené slovo, odvozené slovo (derivát), kompozitum, komplexní pojmenování; důležité je i další rozlišení: pojmenování jednoslovné, dvojslovné, ev. víceslovné.¹ Lze říci, že v souhlase s tímto výčtem jde i linie stoupající explicitnosti: pojmenování odvozené je explicitnější než pojmenování neodvozené, kompozitum pak je explicitnější než odvozené pojmenování (derivát) apod., komplexní (víceslovné) pojmenování než kompozitum či derivát. Např. r. *rabotosposobnost'*, *plodotvornyj*, *trudojemkij*, *osnovopolagajuščij*, *celesoobraznyj* ≈ č. *pracovitost*, *plodný*, *pracný*, *základní*, *účelný*; r. *sušit' volosy fenom* ≈ č. *fěnovat*; r. *bomba zamedlennoho dejstvija* ≈ č. *časovaná bomba* ≈ pol. *bomba zegarowa*, *zegarówka*; n. *die Donau befahrenden Länder* ≈ č. *podunajské země*.

V typologickém pohledu se ruské a české ekvivalenty pojmenování mohou krýt, tj. jsou v obou jazycích jednoslovné, např. *godovščina* ≈ *výročí*, nebo víceslovné, jako *srednjaja škola* ≈ *střední škola*.

V jiných případech jsou ekvivalenty pojmenování typologicky odlišné: stojí zde proti sobě pojmenování jednoslovné s pojmenováním víceslovným, nejčastěji dvojslovným, např. r. *centr tjažesti* ≈ *těžiště*, r. *obnesti zaborom* ≈ *oplotit*.

V ruštině do doby zcela nedávné mohly tvořit slovní spojení velice široké a rozvětvené názvy podniků: *Ordena Oktjabr'skoj Revoljucii Trudovogo Kras-*